

УДК 730-054.72(=161.2)

МОЯ ДОРОГА ДО РІЗЬБИ (із невідомих спогадів митця)

Г. В. Крук

Німеччина, м. Мюнхен

Це спогади відомого українського скульптора з діаспори Григорія Крука (1911-1981), що були видруковані в Торонтському виданні вже після смерті митця. Подаючи їх, зберігаємо стиль автора.

Ключові слова: Г. Крук, скульптор, еміграція, українська діаспора.

Народився я випадково, дня 30-го жовтня 1911 року, в селі Братишів, під Вовчою горою, біля Станиславова. Там в дитинстві пас я одну корову моїх батьків. Здається мені, що зацікавлення різьбою мав я від дитинства. Можливо тому, що мій батько був гончарем, ліпив горшки та інші предмети для хатнього вжитку.

Покінчивши п'ять клас народньої школи в Братишеві та в містечку Нижневі, перші лекції різьби дістав я в Станиславові, в школі деревного промислу. Інструктор Франчук не був захоплений моїми працями і по якомусь часі сказав мені: сину, краще буде для тебе, коли ти підеш вчитися до столяра, замість тут заваджати і забирати місце іншим, здібним учням.

У Львові, в Мистецько-промисловій школі, на відділі різьби проф. Нальборчик по короткому часі навчання сказав мені те саме, що інструктор Франчук у Станиславові. Різниця була лише в тому, що цим разом, замість до столяра, він мені радив іти до кравця – вчитися пришивати гудзики. До кравця я не пішов. Моя маринарка мала добре пришиті гудзики, її я одідичив від вдови по її померлому чоловіці, директорові банку. Але це ще не було найгіршим. В тому самому часі через мій довгий язик мене викинули з бурси ім. Андрея Шептицького, що була на Личакові. Опікуном тієї бурси був молодий священик о. Квіт. Він мешкав в одній кімнаті з дуже гарною дівчиною, ніби сестрою. Злий дух опутав мене і не давав мені спокою, шепчучи беззупинно до уха: це неправда, вона ніяка його сестра, адже ж бачив ти через вікно, як вони цілувались!

Цей аргумент злого духа не переконував мене спершу. А що ж, не вільно цілувати власної сестри? Це ж, прецінь, діти однієї матері!

Злобний дух так довго мене переслідував, що одного разу під час вечері сказав я студентам: знаєте що? Підозріваю, що та гарна сестра нашого отця не є його сестрою, а може й сестрою, але з любови до ближнього.

По такій розмові після двох днів мене викинули з ремісничої бурси на вулицю. Перестрашений, думав я без перерви: Святий Боже, що тепер робити? Куди йти? Викинений із школи, прогнаний із бурси! Ах, той язик – проклятий! Треба його скоротити, бо може мене стрінуги ще більше нещастя!

В такій безнадійній ситуації послухав я ради мого інструктора із Станиславова і попрямував до столяра-різьбаря Андрія Коверка, що на замовлення різьбив іконостаси до українських церков і вітварі до польських костелів.

Робітня Коверка примішувалася недалеко Янівського цвинтаря у Львові. В його робітні стругав я дошки аж жили виступали на руках, але він мені платив добре. Із зароблених грошей частину послав я моїм батькам, щоб показати, що не голодую і що мені живеться добре.

Вечорами після важкої праці відвідував я робітню відомого у Львові різьбаря Сергія Литвиненка, абсолювента Краківської академії мистецтв. Приглядався я, як твориться різьба. Литвиненко був для мене приязний, тому що робив я для нього і його знайомих меблі. Під його впливом, його різьб, народилася в моїй бідній душі спокуса – неможлива забаганка: за всяку ціну вчитися різьби в Краківській академії мистецтв.

Щоб бути прийнятим до академії без матури на вільного слухача, треба було мати, крім добрих початкових різьб, теж і добрі рисунки. Різьби я мав, але рисунків у мене не було жадних. Ніколи не мав я нагоди рисувати акту. В такій ситуації я зважився на шалену думку. Визичив рисунки в одного дуже доброго студента Школи Новаківського і вислав їх разом із різьбами до Кракова. Мене прийняли до вступних іспитів!

Служниця львівського маляра Вигживальського, в якій я трохи любився, зрадила мою таємницю, що їду на дальші студії до Кракова. При зустрічі проф. Вигживальський дав мені листа до проф. Константина Ляцки, професора Краківської академії мистецтв, кажучи: вчися і то пильно, але тільки у проф. Ляцки, а не в проф. Дуніковського. Ксавери Дуніковський є геніальним різьбарем, але, на жаль, ніяких педагогічних здібностей не має. При коректі учням постійно повторяє: прошу вас, прошу звертайте увагу на прямовисну та позему лінію і те – все! Зате проф. Ляцка не лише є визначним скульптором, але рівночасно посідає великі педагогічні здібності.

До іспиту і моя перша зустріч у Кракові

До Кракова приїхав я дуже пізно. Була вже ніч. Змучений, з малою валізкою у руках, захоплений краківськими плянтами, примістивсь я на лавочці, щоб відпочити, і несподівано заснув. Нагло хтось мене будить. Відкриваю очі, дивлюсь, переді мною стоїть двоє гарних дівчат. Чую милостивий голос: що ж, хлопчику, не маєш місця спати? Сердешний –

каже друга – і гладить моє волосся. Не маю де спати – відповідаю. Я тут зовсім чужий. Приїхав із Львова на іспит до Академії мистецтв.

– А, це прекрасно, – каже одна з них! Люблю мистецтво. Мій батько є професором історії мистецтва на Ягайлонському університеті. Слухай, хлопчику, ходи до нас, переночуєш безплатно, без грошей, розумієш?

Не знаю й досі, чому я не скористав з гостинности гарних дівчат. Пізніше я зрозумів, що це були “ангели любови”, які після одинадцятої години ночі чекали на своїх клієнтів.

Іспит

При іспиті стрінуло мене горе і щастя. Радість тому, що проф. Ксавери Дуніковський мої іспитові праці прийняв і призначив мене до своєї робітні, а клопіт тому, що професор Константин Лящка, в якого робітні я хотів студіювати, не був зацікавлений мною, кажучи: не можу брати до своєї кляси учнів, обраних моїм колегою. По короткій розмові, а навіть проханнях, бачучи, що нічого не вийде з розмови з професором Лящкою, подав я йому листа від професора Вигживальського. Прочитавши листа, професор усміхнувся, кажучи: “Ти, дрантя, чому ж відразу не почав від листа? Скільки тобі років?” “Дев’ятнадцять”, кажу. “Ну, то гарно, іди до кляси і починай працю, я туди зараз прийду!”

В клясі стрінув я багато старших від мене учнів. За хвилинку прийшла моделька. Глянула на мене та й каже: не роздягнуся, поки цей смаркач не вийде з кляси. І показала пальцем на мене. Спочатку мені здавалося, що вона жартує. Але Марися стоїть на своєму і не роздягається. Дивно мене якось вразила поведінка модельки і я вийшов із кляси на коридор та й чекаю.

Аж надходить професор і питається мене, чого я стою під дверима кляси і не входжу до середини? “Та я вже там був, – відповідаю – але моделька каже, що не роздягнеться, поки я не вийду з робітні, називаючи мене дів’яком”. Професор усміхнувся, кажучи: “Ходи зо мною. Я маю палицю, може вона переконає Марисю, і вона роздягнеться”.

В клясі учні вже почали працю. З дротів робили риштування та обліплювали їх глиною, шукаючи рівночасно анатомічних форм модельки, яка вже роздягнена стояла на середині кімнати.

Професор привітав студентів словами: як народ мається?, а повертаючись у бік модельки, продовжив: “Слухай, Марисю! Не починай розводити в клясі інтриги і не висилай нового студента за двері, бо буде зле з тобою!” При тому легко, жартуючи, діткнув її палицею по задній частині тіла.

Це була моя перша зустріч з нагою моделькою. Виглядала вона як мокра курка на дощі. Її вигляд викликав у мені якесь дивне співчуття, а навіть жаль. Властиво, я сподівався побачити щось цікавіше, але це – була дійсність.

На відділі різьби у професора Лящки знайшов я не лише фахову опіку мистецьку, але й батьківську. Майже всі наші професори виховані були на французькій культурі високого мистецького рівня, а зокрема щодо відношення до студентів. На лекції вечірніх рисунків професор Казімеж Сіхульський побачив у мене рисунок, не випозичений, мій власний, мною нарисований. Був ним так зденерований і так обурений, що притискаючи синіми губами штучні зуби, щоб йому не випали, вицідив: слухай, чоловіче, хто і якими дверима впустив тебе до академії? В тому моменті очі вісімдесяти студентів звернулися на мене. Із сорому я почервонів, як рак від окропу. По короткій мовчанці хтось із задніх рядів півголосом перебив тишу: тими самими дверима, що й професора. Професор, почувши ті слова, вибухнув ще більше зденеровано: “Хто там мав відвагу розкрити губу? Дехто забуває, що я – був найздібнішим учнем у Станіслава Висп’яньського! Я є здібний і тому мене іменували професором!”

В тій хвилині ціла зала заревіла сміхом. Це була моя перша і остання лекція рисунку. Після того довго я не рисував, а весь час відвідував різьби у мого, гідного пошани професора Лящки.

Одного разу, оглядаючи книжки в бібліотеці академії, я спинився на монографії Анрі Матісса і там прочитав такі його слова: хто не потрапить рисувати добре, хай рисує зле! Від того часу я більше не боявся злого рисунку і рисую до сьогодні. А тепер хочу спитати, хто має мірку, щоб відрізнити добрі рисунки від злих?

По короткому часі перебування в академії, мої обставини погіршилися. Заощаджені гроші, що я їх привіз був із Львова, розійшлися. Почався голод. Мене огорнув розпач. Єдиною поміччю для мене в тому часі були дешеві обіди, що я їх діставав у їдальні Сестер Милосердя, кухня яких була приміщена при вулиці Варшавській. Їхньої допомоги ніколи не забуду. Відчуваю потребу бодай тут подякувати їм з усієї душі і серця – хай Бог заплатить їм своєю ласкою!

Одного дня дістав покликання зголоситися на поліційну станицю. Перестрашений цією вісткою, подумав я: “Мені ще того тільки бракувало!”. Переляканий, приходжу на поліційну станицю і, на диво, мене чемно вітає пан Чучман у цивільному одязі, в шкіряній куртці, в чорних чоботях із халявами.

– “Прошу сідати, пане Крук! Я був у секретаріаті Академії мистецтв, щоб розпитати, хто із студентів найбідніший і потребує допомоги. Мені сказали, що ви. Хочемо вам допомогти, щоб ви не голодували. Дамо вам 400 злотих місячної допомоги.”

Зворушений такою милою і великою несподіванкою, питаю остаточно, за що, за що така велика сума грошей?

– “Знаєте, пане Крук, у Кракові комуністична партія є доволі сильна і щораз ширше розвивається. Найбільшу участь у тому поширенні комунізму мають жиди. Жиди намовляють робітників до штрайків і до

різних демонстрацій. Часом ми є безборонними. Пане Крук, ви запишетесь у члени комуністичної партії і будете нам доносити, коли і в якому місці вони мають засідання. Ви нам даватимете прізвиська головних агітаторів і членів партії. За те, пане Крук, дістанете гроші на прожиток і на студії в академії».

Перестрашений, кажу: “Як мені братися за таку працю, коли я студіюю. Через нове зайняття я не зможу вчитись в академії”.

– “Пане Крук, ви не мусітимете кожного дня ходити на їхні засідання, ані теж не мусите особисто нас відвідувати. Ви писатимете листи з прізвиськами і нам вистачатиме”.

– “Ні, ні!” – відповідаю – “Прошу не гніватися на мене, але того робити не можу!”

– “Чому того робити не можете?”

– “Тому, що на мій донос будуть арештовані люди, а їхні жінки і діти плакатимуть і я не матиму спокою, їх сльози спливатимуть на моє сумління і будуть мене переслідувати. Я повторив ще кілька разів – ні!, що того робити не можу і прошу його не гніватися на мене за мою відмову”.

В ту хвилину обличчя Чучмана перетворилося у скаженого пса. Він приступив до мене, схопив за рамена і виволік на коридор. На коридорі він мені дав такого стусана, що я тричі перекотився по підлозі.

Цього прощання із паном Чучманом довго не міг я забути.

Ще дещо про Краків

Краківська Академія Мистецтв мала за собою славне минуле. Ректором Академії був Фридерик Павч, з походження українець. У молодому віці він навіть підписував свої образи по-українському. Однак, може найбільш цікавими постатями в мурах Академії були – сторож Академії, Юзеф Педель і професор Станіслав Поплавські. Згадка про тих людей, властиво, не має ніякого відношення до “Моєї дороги до різьби”, все ж таки я хочу бодай коротко згадати про них.

Юзеф Педель був відповідальним за порядок й чистоту в Академії, а зимою ще й ogrівав цілу школу, топлячи в печах. У вільному часі був також моделем на лекціях скульптури та в Інституті медичної анатомії. Він мав гарну будову тіла і розумів свою роллю. Вслухуючись у виклади професорів, Юзеф так вивчив анатомію, що за деяку винагороду підготовляв студентів медицини до кінцевих іспитів. Бувало, що кандидат на лікаря склав свій кінцевий іспит на “відмінно” і професори gratулювали йому за успіхи. При цьому декотрий з професорів “жартом” не забув додати ще, що “пан Юзеф таки добре вмів підготовляти до іспитів”.

Проф. Станіслав Поплавські був добрим різьбарем і спеціалістом різьблення у гіпсі. Він залюбки розказував про свої студентські часи та про його знайомство з Леніном. Він і Ленін навіть мешкали разом в

одній кімнаті через деякий час при вул. Топольовій. В.І. Ленін вже тоді був провідним російським революціонером, яким цікавилася царська поліція – т.зв. “Охрана”. В тому часі Ленін укривався в Польщі, в Кракові, де царська рука не так легко могла сягнути по нього.

Він в тайні перед польською поліцією зустрічався з польськими комуністичними діячами в Кракові. Як йшов на такі зустрічі, обов’язково позичав у професора порядні черевики та гроші. Одного разу позичав аж 80 австрійських корон, а в тих часах – це була поважна сума. Ленін все давав добрий приклад і перший складав гроші на організаційні фонди комуністичної партії. На мій запит, чи Ленін звертав позичені гроші, професор усміхнувся, здвигнув раменами і сказав: “Коли б я був знав, що Ленін стане “божком” комуністичного царства на землі, то був би бодай взяв від нього якусь посвідку на позичені гроші. От була б і пам’ятка”.

Життя в Академії Мистецтв, як і поза нею, було цікаве і різноманітне. Професори – як українці, так і поляки – були на високому науковому та культурному рівні. З великим респектом та пошаною хочеться згадати такі особистості, як письменник і поет проф. Богдан Лепкий, проф. Володимир Кубійович, проф. Зілінський та незрівняний мистець-декламатор і рецитатор творів Василя Стефаника, Тараса Шевченка, Івана Франка та інших геніїв друкованого слова – незабутній Юліян Генік-Березовський. Його декламації витискали сльози з очей, а його пламенні слова запліднювали в серцях слухачів не лише захоплення, але й безмежну любов та пошану до української мови, до рідного слова.

Учнями краківської Академії Мистецтв були відомі наші мистці, як різьбар Сергій Литвиненко та маляр Олекса Новаківський. За намалювання картини «Дзвінка» – Новаківський одержав в нагороду золоту медаль. На відділі кераміки – викладачем-професором був українець, професор Василь Трибушний.

За моїх часів – в Академії Мистецтв студіювало чимало наших студентів – як Д. Горняткевич, Наталка Мілян, Нестор Кисілевський, Юрій Кульчицький, Михайло Черешньовський, Богдан Стебельський, Марійка Гарасовська, Денис Іванців та інші, котрих імена призабулися.

Коли я приїхав до Кракова і вступив до Академії Мистецтв, хвилево я був розгублений в чужому місті та, здавалось, навіть безрадний. Трудність була в тому, що я не мав місця, де міг би приміститися на мешкання. Про це дізнався Михайло Черешньовський і, помімо того, що сам мешкав вдвійку з Петром Григорійчуком, теж студентом, вони оба прийняли мене до себе як третього – аж до часу, доки не знайду собі якогось мешкання. Це був незвичайно шляхетний жест двох старших студентів мистецької школи супроти мене, незнаного новака. За цей жест, за їхнє виrozumіння, яке оба вони виявили для мене,

за прислугу, яку вчинили мені, – я до сьогодні їм обидвом невимовно вдячний.

Мій Співльокатор

У Кракові не було легко знайти добре і вигідне мешкання, тому я й мешкав з одним малярем-графіком Андрієм Наконечним при вул. Конарського ч. 7. Андрій був високого росту, мав білі й великі, гейби кінські зуби та широку лисину на голові. Він не долюблював мене, тому що я часто глузував з нього, що будемо мати дешевше світло, бо вночі він присвічуватиме своєю лисиною. Андрій закінчив приватну мистецьку школу, любив малювати ікони і через це матеріально не зле стояв.

В нашій кімнаті була одна невігода, це те, що не можна було довше поспати. Кожного дня вже о 6-ій годині ранку в кімнати приходила кругленька дівчина на ім'я Бася і робила порядки, стирала порохи, замітала й воскувала долівку. Обсервуючи її з під-ковдри, я запримітив, що в більшості Бася вешталася коло мого ліжка. Одного дня долівка була трохи забагато навоскована і Бася, переходячи попри моє ліжко, поховзнулася і сперлася на бічницю ліжка. Щоб Бася не впала на долівку і не потовклася, я здержав її в своїх обіймах. У цій хвилині Андрій почав міцно хропіти, удаючи, що твердо спить і нічого не чує.

Андрій мусів досить довго хропіти, бо я не спішився випустити Басю з моїх обіймів.

По полудні між Андрієм і мною зчинилась сварка, Андрій почав лаяти мене за мій вчинок, мовляв, що я, якийсь студент, пристаю з такою служкою. “Як тобі не соромно. – кричав він. – Ти не маєш ні такту, ні пошани до старшого віку”. Я вибачився, що Бася більше не поховзнеться біля мого ліжка та обіцяв, що таке не повториться більше. А коли і це не допомогло, тоді я сказав Андрієві: “Ну, й чого ж ти чіпляєшся мене та робиш докори за погану поведінку, та ж ти спав й так міцно харчав, що нічого не міг ні чути, ні бачити”. Андрій лише всміхнувся й показав свої великі, мов кінські зуби.

Другого дня ранком Андрій – може із злоти – встав скорше, як кожного дня, та почав митися. Нараз в кімнату ввійшла Бася і відразу до Андрія: “О-о-о! Які у Вас гарні плечі” – й почала гладити Андрія по голих плечах. Я зразу побачив, що Андрій почав розпливатись від пестощів Басі і за його прикладом почав міцно хропіти аж харчати. І так я хропів та харчав досить довго, бо Андрій був старший від мене.

По полудні між нами знову сварка. Я кажу йому: “Андрію, як ти заховуєшся? Ти повинен давати добрий приклад мені, молодшому, а ти пристаєш з такою служкою та ще в моїй присутності. Як тобі не сором?” Андрій похилив голову, всміхнувся і ще раз показав свої білі й великі, мов кінські зуби.

Більше ми не сварилися.

Нові перспективи

У Кракові жив і працював визначний поет і любитель мистецтва Богдан Лепкий, професор української літератури в Ягайлонському університеті. Він цікавився українською молоддю, зокрема студентами, що студіювали мистецтво і літературу. Часто в його хаті велись розмови на актуальні теми української культури. Він звернув увагу на мої праці, що я їх виконував в Академії.

За його порученням парох греко-католицької церкви св. Норберта, що містилася на вулиці Вісляній у Кракові, замовив у мене виготовлення бічного вітваря, в центрі якого було Розп'яття Христа. Винагорода за вітвар поставила мене тоді “на ноги” як матеріально, так і морально. В мене спотужилася відвага і сила до праці в школі. Вітвар цей, на жаль, в часі війни був зруйнований.

Одного разу проф. Лепкий, що був у товаристві директора Промислового музею Станіслава Тілля, звертаючись в мою сторону, сказав: “Того молодого чоловіка треба було б вислати на дальші студії до Берліну”. В тому моменті, замість встати і подякувати за таку корисну і гарну пропозицію, я відчинив невдячного рота і випалив: “Пане професоре! Що? До Німеччини? До Німеччини студіювати мистецтво?! До Німеччини добре їхати для студій технічних наук, як будувати різні машини, а не студіювати різьбу! Для цього існує Італія і Париж!”

Директор Станіслав Тілл, вихований у Відні, усміхнувся поблажливо, кажучи: “Любий хлопче, успокойся, може в тому, про що говориш, є і дещо правди, але в Німеччині навчишся порядку! Кожного дня рано вставати, митися, голитися. Німецька дисципліна придасться на все життя! Пізніше, як тобі буде 30 років, можеш їхати і до Італії і до Парижу, а коли вже тепер поїдеш, хто його знає, чи скоро не повернешся калікою!”

Виїзд до Берліну не був легким, а зокрема для мене. Поліція чинила мені великі перешкоди тому, що я не хотів бути донощиком. Іншою перешкодою був ректор Академії Фридерик Павч. Він не хотів видати мені посвідки, що я був студентом Академії, яка давала мені право на полегші в справах паспортних виїзду за кордон. На мої прохання видати таку посвідку, ректор розсипався на мене криком: “Що ж, то твій талант аж такий великий, що йому тісно в Польщі?! Забирайся геть із цієї кімнати! Щоб я тебе більше тут не бачив!”

Така поведінка ректора Академії дуже не подобалася директорові Промислового музею. Таки в моїй присутності він подзвонив до ректора і засипав його словами, від яких мені соромно стало і ніяково. “Ти, дрантя, тямиш, як був ти студентом і я тобі в Закопаному дав черевики і сорочку, щоб ти голим не ходив? Добре, Твоя висока магніфіценціє!”

Після такої розмови схвилюваний директор сказав мені: “Іншої ради не маємо, ходім до воєводи, спробуємо говорити про паспорт прямо із ним!” Зустріч із воєводою була несподівано успішною. Той симпатичний чоловік дуже прихильно поставився до нашої пропозиції і запевнив директора, що я дістану паспорт завтра і то безплатно.

На прощання воєвода усміхнувся, кілька разів повторюючи: “паспорт, паспорт.... Здається, прийдуть часи, що і паспорти нам не допоможуть!”

В Берліні

До Берліну приїхав я з порученим листом від проф. Богдана Лепкого, адресованого до директора Українського Наукового Інституту проф. Івана Мірчука, що рівночасно був опікуном Студентського дому, в якому жили студенти на стипендійних фондах. В листі, який доручив я проф. Мірчукові, проф. Лепкий просив його, щоб він заопікувався мною.

Проф. Мірчук прочитав листа і холодно відповів: “Ви повинні собі усвідомити, що цього листа, який ви мені доручили, писав поет. А це всім добре відомо, що поети і мистці – це люди ненормальні! Це мрійники! Тут же немає місця ані грошей для студій мистецтва.... Буде в майбутньому самостійна українська держава, тоді будемо думати про мистецтво! А тепер нам потрібні студенти медицини, інженерії, закордонної торгівлі. Без різьби можемо хвилево обійтись! Дам вам дозвіл залишитися в студентському домі на час двох тижнів. Огляньте собі усі музеї, галерії і виставки мистецтва, а тоді вертайтеся додому!”

Музеями був я так захоплений, пережив стільки вражень, що моє бажання студіювати різьбу ще більше скріпилося і я ще твердше постановив залишитися у Берліні. Багатством мистецтва єгиптян, греків, а зокрема Пергамонським вівтарем, я був приголомшений. Я ніколи не уявляв собі, що може існувати подібне мистецтво на нашій землі. І мені пригадалися слова пошани гідного професора Богдана Лепкого, що перед моїм виїздом на прощання сказав: “Мистецтво у музеях – це великий і глибокий ліс творчості людського духа довгих століть, а може тисячоліть! Будеш щасливим аж до твоєї зрілої творчості; тільки прошу, уважай, щоб ти в тому великому лісі не загубився і не забув твоєї Батьківщини!”

Два тижні проминули скоренько. Мені й на думку не приходило рішення вертатися додому. Навпаки, я вписався в склад студентів Академії мистецтв, в класу професора Альфреда Воцке на відділі “Бавплястик”.

Одного вечора дзвонить до мене проф. Мірчук. – Чому ви не виїхали додому? Та ж два тижні давно минули!

– “Пане професоре”, кажу: “Не маю грошей на поворот додому”.

– “Прийди завтра до Інституту, дістанеш гроші на виїзд”, сказав професор.

За гроші, що їх дістав я на виїзд з Німеччини, купив собі трамвайних квитків на цілий місяць, щоб доїздити до школи, два обіди і з'їв добру вечерю.

Як директор довідався про мій злочин, попав у розпач, а його гнів на мене не мав меж. Дав наказ, щоби господар дому випровадив мене на вулицю, а коли б я ставив опір, щоб ужив сили.

Вечором, коли прохання господаря дому, щоб я вийшов з будинку, не мали успіху, він, подібно як Чучман у Кракові, схопив мене за рамена, силою випихаючи в напрямі дверей. Я теж схопив його за рамена і почав пхати в протилежний бік. Таке посування повторялося декілька разів. Хтось, що приглядався б до наших рухів, думав би, що ми танцюємо танго.

Врешті, мені того танцю було вже досить і я схопився за довгий кухонний ніж, що випадково тоді лежав на столі. Мій земляк, побачивши мою перевагу, залишив мене хвиливу у спокою, але негайно погнався дзвонити до директора. – “Пане директоре! Силою Крука не можна викинути! Не можна! Крук має ніж і хоче мене замордувати!!!” Директор, зрозумівши ситуацію, вирішив: “Коли так, лишити Крука в спокою!”

Того спокою не мав я довго. В короткому часі мене зловили на крадіжці хліба на полицях інших мешканців дому, які не були, як я, призначені на виїзд додому, але нормально харчувалися у їдальні. Після відкриття мого “злочинства з голоду” наступив черговий клопіт.

Професор Димінський, найближчий співробітник проф. Івана Мірчука в Інституті, переконав мене дуже чемно, що немає ніякого глузду, щоб я продовжував жити в студентському гуртожитку. Найкращий вихід із цього положення – добровільно виїхати додому. Переконавав мене дуже ласкаво, дивлячись очима самаритянина, як на умово хворого, що його треба приготувати спокійно відійти до шпиталю. Щоб не робити йому прикростей та не зруйнувати його місії, тим разом без ножа, сказав я йому: “Так! Поїду!”

Вранці наступного дня приїхав Зенон Кузеля, найближчий приятель і кривний професора Богдана Лепкого з Кракова, щоб мене відпровадити на залізничну станцію у Берліні. Його завдання було – купити мені квиток і всадити до поїзду.

Пішки йшли ми до залізничної станції. Падав дощ. Я держав парасоль над головою старенького професора, щоб бодай трохи охоронити його від дощу. Рівночасно в мому серці відзивався жаль до того дідуся, великого вченого, що не мав ніякого зрозуміння для мого гарячого бажання лишитися в Берліні.

Коли ми опинилися на залізничній станції, підійшли до віконця, щоб купити квиток, я несподівано заявив дідусеві: “Пане професоре, не купуйте мені квитка, я додому не поїду! Ви, пане професоре, може не знаєте, що в селі Братишеві, в якому я народився, за моєю глиняною хатою, покритою солом'яною стріхою із одним єдиним віконцем, рос-

туть будяки, тернина, широколисті лопухи, кропива та інше ботанічне зілля. Я щасливий, що хоч з таким трудом вирвався з тих нещасних галицьких кропив, щоб тут вчитися, а ви, пане професоре, хочете мене знову запхати в цю кропиву???!?”

–“Пане Крук”, спокійно сказав професор, “Я вас прекрасно розумію, але, на жаль, я маю доручення пана директора Інституту, професора Мірчука, виправити вас додому!”

–“До побачення, пане професоре!”, вигукнув я, залишаючи старушка на залізничній станції, а сам подався прямо до своєї школи.

В студентському домі не було чого навіть вкрати у моїх колег. Рештки хліба, що його студенти приносили з харчівні, були позамикані у шафках на колодки...

Я був так вичерпаний нервово, що мені здавалося, що я того не переживу. Але в тяжких хвиликах, а може найважчих у моєму житті, я ніколи не тратив віри в поміч Божу і молитву, якої навчила мене найлюбіша моя матір, давала мені силу перемагати їх. Розбитий і пригноблений духовно, прийшов я до школи.

В школі мій професор глянув на мене, побачив мій вигляд і промовив: “Зле виглядаєш, хлопче, щось ти дуже нервовий! Чи, буває, не маєш надто багато гарних дівчат?”

–“Дівчат? – перепитую. – Ні, пане професоре! Я не маю що їсти. Мене примушують виїхати додому. Мені не дозволяють довше жити в Студентському домі!” Далі розповів я йому докладно про цілу мою дійсність і всі мої переживання та долю в Берліні.

Професор Альфред Воцке вислухав мою сповідь і сказав: “Ні, мій любий хлопче, додому не поїдеш, бо я тебе тут потребую! Негайно подзвоню до міністерства, щоб тобі призначили стипендію. Ти будеш студіювати в Академії”.

Розмова з міністерством була виїмково успішна. За десять днів дістав я від директора Інституту професора Мірчука 80 марок з копта моєї стипендії. Негайно я випровадився із Студентського дому Інституту, який був приміщений на Марграфентштрассе, і примістився на приватному мешканні на Гетештрассе, близько школи. Спокій і самотність привели мене до рівноваги духа і нових сил до праці.

В робітні професора Альфреда Воцке у роках 1938-1939

Як я вже згадав раніше, стипендію я одержав за допомогою професора А. Воцке, що залишило в мене почуття великої вдячності і зобов’язання. Вільних хвиликах помагав професорові при його приватних замовленнях на прикраси архітектурних проєктів «Бавплярік».

Професор ростом був низький, гладкий і череватий, ледве держався на власних ногах. Часто працював сидячи, а то й лежачи. Колись під час праці оповідав мені, як він молодим хлопцем, ще в Познані,

доставляв до ресторанів пиво, сам пив його досхочу і, мабуть, з того те черево.

“Пригадую, – оповідав професор, – як у Познаньському музеї відбувалося урочисте прийняття з нагоди відкриття виставки Августа Родена. Для того прийняття привіз я пиво для гостей і тоді вперше у моєму житті я побачив різьбу Родена «Мислитель». Я був так вражений, що моє захоплення різьбою не мало меж. Та чудова скульптура не давала мені спокою. Переслідувала мене так довго, поки сам не почав різьбити. Працював я з великою впертістю. По якимсь часі, дякуючи успіхам у праці, дістав я перші різбарські замовлення – композиція “Матір Божа на ослі”. Дякуючи цій праці, мене іменували професором у Бреслав, а згодом в академії в Кассель і тепер у Берліні”.

Бувало, при праці професор був дуже злосливий. Пригадую собі, спочений від втоми, говорив до мене: “Чуєш, як там за дверима, на коридорі, деякі мої колеги викрикують “Гайль Гітлер!” Лінтяї гидкі, гроші дістають, але працювати не хочуть, тільки вміють верещати!”

Ненависть професора Воцке до ідеології націонал-соціалізму походила від того, що він був одружений із жидівкою, яка мусіла носити на рамені жовту зізду Давида. То була гарна жінка.

Студенти професора Воцке мали велику творчу свободу. Він не накидав їм ніколи свого стилю. При коректі кожного оцінював індивідуально, беручи до уваги його здібності.

В особі професора мав я великого опікуна. Не рідко, коли довелося попасти у фінансові клопоти, завжди за його допомогою приходили малі замовлення. Але найбільше не любив я замовлень робити посмертні маски різних визначних осіб. Це була гидка робота.

Коли, одначе, зробив я посмертну маску відомого маляра Георга Шрімфе, мене визнали спеціалістом відливів посмертних масок. Отець-прилат Петро Вергун просив мене дуже зробити посмертну маску президента ЗУНР Євгена Петрушевича, тіло якого лежало в трумні вже три дні. По виконанні тієї праці я довго не міг прийти до себе. Часто під час обіду чи вечері передо мною з’являвся образ покійного, з якого довелося робити відлив, ніби хотів товаришити мені в часі споживання страви. Такі візії переслідували мене часто і так довго, поки не вирізьбив їх у глині чи в іншому матеріалі.

Найбільше злякало мене доручення директора Академії, щоб зробити маску, але тим разом не мертвого, а живої фільмової акторки, гарної дівчини. Мав це бути дарунок для нареченого під час весілля.

Поділився я цією вісткою з моїм професором. Зворушений професор сказав: “Чоловіче! Бійся Бога! Уважай, не задуси дівчини гіпсом”. Після такої розмови, я ще більше злякався. Але, дякуючи Богові, відлив з обличчя вдався дуже добре, а гарна дівчина ще й досі живе в Берліні. Сьогодні, напевно, вже старушка.

Поза мурами академії познайомився я з дуже здібним різьбарем Федором Ємцем, учнем професора Гуго Ледерера. Брат різьбаря був відомим бандуристом. Ємець виконував гарні портрети Бісмарка, Гіндербурга, а теж інших визначних постатей політичного й культурного світу. А жаль, несовісний працедавець був на високому становищі в партії і гарно виконані праці Федора Ємця підписував своїм прізвиськом, беручи за них добру винагороду від замовців. Мій бідний земляк мусів вдовольтися тим, що йому залишав працедавець. Мав він родину, мусів утримувати дружину і троє дітей.

Партія не знала нічого про це надужиття і була гордою своїм талановитим різьбарем. Проте одного разу хтось дізнався про це шахрайство і, можливо, із заздрости, зробив донос до міністерства, що ті гарні різьби не є творами партії. Натомість правдивого різьбаря, Федора Ємця, іменував звичайним професором Академії.

З тієї нагоди я мав велику радість. Не був я більше самотнім у школі. Часто відвідував я мого земляка, тоді вже професора, щоб з ним хоч трохи порозмовляти хрещеною мовою, за якою дуже стужився.

Був такий час, ще на самому початку мого перебування в Берліні, коли для збереження себе при житті, працював у городі Ванзее. Під опікою мого земляка Кужима я познайомився з донькою гетьмана Павла Скоропадського, приятеля генерала Айхгорна з 1918 р. Його донька, Єлизавета, цікавилася моїми різьбами, бо сама була різьбаркою, закінчивши Академію Мистецтв у Мюнхені.

Пізніше за її посередництвом дістав я дозвіл зробити портрет її батька. Була це для мене велика почесність. Здається мені, що гетьман був вдоволений моєю працею, бо під час святкувань його ім'янин мені визначили місце при столі праворуч гетьмана. Приявний там директор Українського Наукового Інституту разом з дружиною були на третьому місці за столом. Директор, бачачи пошану, якої я зазнав від гетьмана в такому достойному товаристві, був для мене від того часу дуже приязним. Та мимо цієї приязні проф. Мірчука моя рана в серці так скоро загоїтися не могла.

В Академії на відділі різьби в дереві найдовше дружив я з професором Отто Гітцбергером і його сином. Професор походив із Гарміш Партенкірхен. Був учнем славного скульптора Ваккерле. Професор був відомий з того, що на конкурсі на проект саркофагу для Гінденбурга здобув першу нагороду. Професор мав багато замовлень робіт у дереві. Я часто помагав йому за добру винагороду, виконуючи різні орнаменти. У професора Гітцбергера учнем був теж, короткий час, дуже відомий сьогодні різьбар Гергард Маркс. На жаль, професор не мав до нього багато симпатії. Казав, що Гергард Маркс не має нічого спільного з практичною різьбою, хіба тільки з її теорією. На оборону Маркса, говорив я жартوما, що причина в тому, що він є вашим учнем.

В школі, в Німеччині, найбільше подобалося мені те, що між учнями і професорами не було великої соціальної різниці. Професори були старшими колегами учнів і навпаки. Навіть деякі професори бажали, щоб звертатись до них на “ти”. Це було те, про що не можна було й подумати в Академії Мистецтв у Кракові. При імастрикуляції, коли подавали у Кракові студентам індекси, ректор подавав руку тільки тим студентам, що мали гімназійну матуру, надзвичайним студентам ректор руки не подавав. Але та формальність не мала для мене ніякого значення і мені не перешкоджала у праці.

В тому часі у берлінській школі, крім двох названих вже різьбарів, пізнав я ряд визначних мистців – скульпторів, як: Георг Кольбе, Ріхард Шайбе, Гуго Ледерер (близький приятель балерини Павлової), професор Риміш, Герштель, Арно Брекер та багато інших. Крім названих різьбарів, на відділі малярства знав я тільки Карла Гофера і професора Артура Кампфа. У Артура Кампфа, ще давніше до мого приїзду до Берліну, студіював визначний український фільмовий режисер і письменник Олександр Довженко.

Відомо мені теж, що на відділі графіки працював теж Роберт Лісовський, учень великого графіка Юрія Нарбута з Києва. Від професора Лісовського я довідався, що великого українського маляра і педагога Михайла Бойчука більшовики замордували, а з ним і його визначніших учнів Седляра та Падалку.

Не треба дивуватися, що від такої “опіки” ще раніше втекли такі визначні мистці, як: М. Шагал, В. Кандинський, Явленський, Стравінський, Грищенко, Архипенко, Ліпшиц, Жадкін та багато інших, що вибрали волю у Західній Європі.

Рік 1939-ий і вибух Другої світової війни

Коротко перед війною уряд у Берліні видав закон, згідно з яким усі мешканці Німеччини, одружені з жидом чи жидівкою, мусять розвестися або втратити своє місце праці. Мій професор розводу не взяв і, річ ясна, опинився поза Академією. Інші професори з тієї чи іншої причини виемігрували до Америки. Творчість більшості з них назвали “Звироднілим мистецтвом”.

Після звільнення деяких професорів відкрилися місця для нових. Між іншими, з’явився тоді професор Арно Брекер, що мав багато, а може найбільше замовлень у самого Гітлера і Альберта Шпеєра. Внаслідок цих подій я залишився без опіки мого професора і без стипендії.

Коли почалася війна, я не мав жадних відомостей про моїх батьків. Нагло зродилася в мене тривога, що сталося з моїми рідними. Деякі села і міста були зруйновані і спалені.

Відізналася і туга за Краковом, містом моїх студій і молодости. Там залишив я мого приятеля Михайла Черешньовського, з яким я жив якийсь час на Дембніках. Згадав мешкання в бурсі Кузьньовіча і меш-

кання на вулиці Конарського ч. 7. Відчуваю вину, що, не маючи грошей заплатити за два місяці, потайки виїхав з міста. Ніяк не міг я забути теж геніяльного рецитатора (декляматора української поезії) Геника-Березовського, що своїм великим талантом слова зворушував до глибин людської душі.

Все те мене мучило і я втратив охоту до праці. Думками повертався я додому, до хати моїх дорогих батьків. Переїзд через окуповані терени був дозволений тільки для війська, для цивільних майже неможливий. Одначе я вперто постановив виїхати. Врешті, дякуючи протекції професора Гілля з відділу кераміки, що був знайомий із секретарем самого Гімлера (виконував вази до городу Гімлера в Руглебен), по довгих стараннях вдалося дістати перепустку.

Виїзд додому! Серце і душа повні напруження! День перед виїздом випадково стрінув у каварні Кранцлера при Курфїрстендам мого опікуна А. Воцке. В каварні мене зворушила картина, коли гарна жінка при другому столику одягала в плащ свого чоловіка, що був без рук. Перша жертва війни!

Після цієї прикрої сцени професор звернувся до мене, кажучи: “Чув я, що їдеш додому. Маю маленьке прохання. Коли будеш переїздити через Краків, вступи до академії; там мій колега є ректором. Доручи йому поздоровлення від мене! Тільки уважай, будь обережний, бо він є пристрасним визнавцем і членом націоналістичної партії, а до того послон до Райхстагу”.

Нарешті виїзд із залізничної станції в Берліні. Купив собі квиток першої класи. Не був я ошадний. Подумав собі: як війна, то війна! Кожного дня можеш згинати.

У вигідному вагоні біля мене сидять високого ступеня офіцери, їх обличчя, читаю, повні пригноблення. Брак радості – мовчання. Декотрі читають “Фелькішер Беобахтер”.

Нарешті Краків! На вулицях людські обличчя без радості, з глибоким пригнобленням. Приходжу до Академії. Коханого возного Новака, що мав стільки батьківської любови до студентів, немає. На коридорі стрічаю професора Мегофера, йду до ректорату, стукаю до дверей і, не чекаючи на відповідь “прошу, заходьте”, входжу. Ректор, трохи перестрашений несподіванкою, убраний у військовий мундир, при боці має револьвер. Питається, чого хочу.

–“Маю для вас, пане ректоре, привітання із Берліну від мого професора Альфреда Воцке!” Почувши це прізвище, дуже владуванний, каже: “Що ж робить той грубас?” “Професор має багато замовлень”, кажу, “працюємо разом!”

–“Що робите ви, пане ректоре, з револьвером при боці”, – питаю його.

–“Що роблю? Нічого не роблю! Боюся поляків. Найгірше те, що майже всі професори не знають німецької мови. Прошу вас до касина на обід. Мушу натішитися гостем із Берліну!”

Йдемо Флоріянською вулицею, стрічаю знайомих колег, деяких професорів. Пізнають мене. Чуюся недобре, бо знаходжуся між молотом і ковадлом.

Попрощавшись з ректором після обіду, на плянтах стрічає мене ректор Фридерик Павч, що два роки раніше, викидаючи мене за двері з ректорату перед моїм виїздом до Берліну, сказав: “Не даю тобі посвідчення. Твій талант вже такий великий, що не маєш місця для нього в Польщі?”

Ректор звертається до мене із сльозами в очах, майже падає до ніг, кажучи: – “Бачив вас з нашим ректором. Мій син арештований, буде розстріляний! Професор Дуніковський теж у тюрмі. Вертайтеся до нашого ректора і просіть його, щоб визволив мого сина та інших”.

Такої просьби відмовою збути не можна. Під час розмови ректор обіцяв, що доложить усіх старань, щоб син професора Павча і Дунківський вийшли на волю. Чи він додержав слова, не знаю. Досі не знаю!

Професора Лепкого в Кракові не застав я. Син професора Кулачковського оповів мені тільки, що професори Ягайлонського університету були арештовані разом із професором Лепким. На возі арештованих котрийсь із професорів сказав до поліцаїв по-німецькому: “Не всі тут є поляками. Є між нами один українець – професор Богдан Лепкий”.

Коли поліцаї це почули, дали негайно наказ професорові висісти з воза, бо він є звільнений. Професор, що прекрасно говорив по-німецькому, відповів: “Ділив я з моїми колегами долю, понесу разом з ними і недолю. За звільнення дуже дякую, але з воза не зйду”. Куди їх вивезено і в яко му напрямі – невідомо.

Подано за: Українці в Берліні. Про пам’ятний зб. доповідей і спогадів З’їзду. 5 вересня 1981 р. – Торонто, 1996. – С. 229-250.

Стаття надійшла до редакційної колегії 19.01.2018 р.

Рекомендовано до друку д. мист., професором Степовиком Д. В.

MY WAY TO CARVING (from unknown artist's memories)

H. V. Kruk
Germany, Munich

These are the memoirs by Hryhorii Kruk (1911-1981), a famous Ukrainian sculptor from the diaspora, published in the edition of Toronto already after the artist's death. Giving them, we preserve the author's style.

Keywords: *H. Kruk, sculptor, emigration, Ukrainian diaspora.*